

nes biztatásának és vigyázó szeretetének, hibás lábával futni kezd. S Ágnes „úgy érezte, mintha nem is csak Ferit, de... a nagy emberiséget húzta volna mellé-re — a sánta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék”.

Ez a csodálatos vallomás e bámulatosan izgalmas pálya végső tanulsága. A következő évek — egészen a halál pillanatáig — még új és új műveket dobtak az érdeklődés homlokterébe, a szándék azonban valamennyiben közös: az író hitet akar adni a „sánta emberiség”-nek és sokágú művészetének újabb darabjaival akarta emelni a „szellemi életszínvonal”-at. Valóban „a legnagyobbat cselekedte — mint Czine Mihály írja nekrológiájában —: Templomot álmodott. Templomot épített. Amelyre a szétszóródottságból is érdemes hazatekinteni. Amelyet érdemes továbbéptíteni. Sirjából is Reményt üzen.”

A Vigilia BESZÉLGETÉSE

NÉMETH LÁSZLÓVAL

Ez a beszélgetés több részletben, különböző alkalmakkor folyt le. Németh László kérése volt, hogy életében lehetőleg ne jelenjék meg. A találkozások helyszíne mindig ugyanaz: Sajakód.

AZ ELSŐ...

Fáradtan közeledik a szőlősor mentén. Mint aki mögött hosszú-hosszú utazások állnak, de különösen az utolsó, az viselte volna meg igazán. Arcán szomorúság. Úgy látszik, rosszkor érkeztem.

— Nem, nem — nyugtat meg. — Hozzám mindig jönnek. A legkülönbélebb emberek. Mindenki előtt nyitva a kapum. A magam sorsa aggaszt. Néhány napja csak, hogy ismét dolgozni tudok. Az egészségem nem a legjobb. Az utóbbi két-három hónap nagyon kimerített...

Kiülünk a verandára, szemben a kerttel. Mellettlünk járókában az unokája gögicsél. Amint rá-rápillant, felderül az arca. A felesége közénk ül, zöldbabot pucol az ébredhez.

— Túl sokat vállal. Nemrég fejezte be Semmelweis-drámáját, vele egyidőben könyvet fordított, emellett ezer oldalnyi kefelenyomatot javított át műveinek most készülő összkiadásából, közben levelekre válaszolt, meghívásoknak tett eleget. Persze, ennek a megfeszített munkának ára van...

— Nem maradhat semmi elmondatlanul... Minden érdemes gondolatunkat az utódainkra kell hagyni. Az ő dolguk aztán, hogy mit használnak fel belőle. De el kell mondani, a saját fájdalomaink árán is.

Pilinszkyről, Rónay Györgyről kérdez.

— Fájdalmasan érintett Rónay bírálata a *Kísérletező emberről*. Szememre vetette, hogy túlságosan is önmagammal vagyok elfoglalva, az olvasót egyáltalán nem érdekli a hipertóniám, az agykéreg-betegségem, hanem kizárólag a mű, amit eléje teszek. Ahelyett, hogy a betegségembe menekülnek, inkább a fiatal írókat buzdítsam, neveljem, akiknek nagy szükségük van eligazításra, emberi szóra. Mintha Dosztojevszkijnek fölhánytorgatná az epilepsziáját, József Attilának a szkizofréniát, Camus-nek a homoszexualitást. En ezt Rónay súlyos tévedésének tartom és közismert szangvinikusságával magyarázom. Ő jól tudta, hová kell ütni. Ismeri érzékenységemet. Az érzékenyeket sérti, a nálánál erősebbeknek hódol. Hogy túlzok? Maga szerint félreértem? Nézze, ha nem Rónay mondta volna! Ő ma az esszében verhetetlen, az élvonalat szinte egyedül jelenti. *(Később, egy másik alkalommal elmesélte, hogy találkozott egy mással Bohunczky Szeji temetésén. Rónay odajött hozzá és megkérdezte tőle, haragszik-e még? Németh László tiltakozott: — Nem, nem, dehogyan. Az*

ember már régen megbocsájtott, csak az író keményítette meg a szívet. De most, ennél a friss, közös baráti sírhantnál, az író sem tud többé nehezeltetni.)

— Pilinszky olyan nekem, mintha egy kicsit a testvérem volna. Ő még mindig abban az elragadtatott világban él, amit én korom előrehaladtával magam mögött hagytam. Rajongása Simone Weil iránt az én ifjúkori Isten-ringatózásaimra emlékeztet. Arra, amikor a kora-keresztény írókért lelkesedtem, VII. Gergely volt a történelmi példaképem és Ortega y Gasset gondolataiba fogództam. Kíváncsi vagyok, nála meddig tart ez a misztikus periódus. Engem hosszabb idő óta főként az érdekel, hogy a vallást tápláló lelkierők mint építhetnek föl a vallás hiedelmei nélkül a régi szentekével versenyző életet, tehát annak a módja, ahogy az ember emberi formájához ragaszkodva megteremt magában és környezetében az oly sokszor megénekelte isteni lényegét. Pilinszkynek az Új Emberben megjelenő lírai jegyzetei valóságos gyöngyszemek: a meditációnak olyan modern megfelelői, amik újabb gondolatokhoz vezetnek el az embert és belső dolgaink gondozására inspirálják. Folyton biztatom, hogy rendezze egyszer kötetbe őket.

— Persze, abban magának igaza van, hogy hit nélkül nem lehet élni. Talán ez különböztet meg bennünket leginkább az állati létől. Hit kell a munkához, hogy tisztességesen végezzük, hit kell ahhoz, hogy az egyik ember elviselje a másikat, kibírja a világot, amely időtlen idők óta termi az áruást, a háborút, a képmutatást. Csak az a kérdés, miféle hit az? A katolikusok nyilván azt vallják, hogy csak az ő hitük az egyedül üdvös. Amikor én hitről beszélek, mindenfajta meggyőződést, életfelfogást és viszonyt égvé tartó, lelkesítő érzésről, érzelem-tartalékról szólok, amely tettenket fűti. A nem keresztény, a szocialista vagy a kommunista éppúgy hisz az életben, a cselekedeteiben, mint a hívő keresztény, természetesen más és más alapon, más és más kiindulásból. Minden hitet tisztelni kell, mert hinni csak emberi lény képes. S ne feledjük, hogy bár hitünk különböz, a gyöngeségeink nagyon hasonlóan egymáshoz. Tönkretesszük, megesszük egymást, mint őseink a mammutot, s előtte vagy utána bocsánatot kérünk, de mindig meg is magyarázzuk elve-

temültségeinket. Hiába „nagy az ember”, úgy látszik, „szertelensége” változatlan marad.

— Miért is van az — *veti* közbe a felesége —, hogy az ember életének egyik szakaszában adósságot csinál, a másikban pedig ahhoz gyűjt erőt, hogy letörlessze? Törvényszerű ez?

Az író elkomorul:

— Kérdés, jut-e időnk a törlesztésre? Most temettük el szegény Kodolányit, aki nem bírt mentegetőzésekbe bonyolódni, pedig akkor talán jobban megbecsülték volna. A Móricz családot is gyász érte a minap... Mi, idősebbek lassan már alig maradunk. Ki folytatja a sort? Lehet, hogy én...

A pillanatnyi csend nehéz.

— Azt hiszi, félek? A halál pártatlan igazságtévő. Valamennyien a foglyai vagyunk. Ebből a felismerésből származik az emberi szubjektum peszszimizmusa, amely arra kényszerít minket, hogy megkíséreljünk hinni a túlvilágban is. Innét egy transzcendens lét feltételezése a hívők tudatában.

A kisunoka felsír a járókában. Kis kezével könnyeit maszatolja s közben fel-felkiált, de senki sem érti.

— Látja, hogy tiltakozik az élet? A fakadás a mulandóság ellen, mert még nincs tudatában annak, hogy létével mire vállalkozik...

Újabb vendégek érkeznek. Szeretnék valami kedveset, megnyugtatót mondani búcsúzóul, de csak dadogok, mikor a kezét nyújtja.

Kikísér a kapuig.

A kapun nincs névtábla.

1969 augusztusa

*

Búcsúzáskor futólag arra kért, hogy mihelyt tartósan hűvösre fordul az idő, hívjam föl pesti lakásukon. Akkor talán sikerül megegyeznünk az interjú dátumában, s egészségesen, emberileg is többet fog tudni vállalni.

A telefon depressziós hangulatban érte; igen, igen, emlékszik, de nincs türelme hozzá, fáradt, kimerült. Alkalmadtán írjak neki.

Nem sokkal később jelent meg nyomtatásban a debreceni költőről, Gulyás Pálról tartott emlékbeszéde. Levelet írtam, nem volta-e kedve a költővel kapcsolatos személyes élményeit a Vigiliában megörökíteni, s egyúttal

ismét felvettem az interjú gondolatát is, közölve a felteendő legfontosabb kérdéseket. Ezt a választ kaptam:

Kedves Uram!

Az Alföldben megjelent cikket Gulyás Pál halál-évfordulójára írtam s májusban Debrecenben olvastam fel. Azóta, júniusban, valami szellemi katasztrófán estem át, amelyik pontosan nem tudom, mi volt; de azóta nem tudok írni. Hogy ez megmarad-e, nem tudom; de tekintve hogy már 5 hónap óta tart, ha nem is ilyen erővel, azt hiszem. Ne vegye tehát Ön ellen irányuló támadásnak, hogy kérését elutasítottam; másokkal ugyanezt teszem, mert nem is tehetek mást. Pláne ilyen kérdésekről!

Szeretettel köszönti:

Németh László

Budapest, 1969. november 10-én.

Aztán egyszer, váratlanul ő jelentkezett, hogy ne haragudjak, de nagyon labilis lelkiállapotban van, az idegei megviseltek az önmagának diktálta munkatempótól, látogassam meg a nyáron megint Sajkódon, ha nem esik nehezemre. A következő években több ízben is jártam nála. Hol a ház mögé húzódtunk beszélgetni, hol kiültünk a kertbe egy csenevész fa alig árnyaló lombátra alá, hol kísérteltünk a Balaton-partra.

A nap heve sosem ért bennünket.

A TÖBBI...

Úgy teszem közzé a továbbiakban Németh László gondolatait, ahogy szavait annak idején lejegyeztem, itt-ott kiegészítve — kívánságának megfelelően — műveinek vonatkozó részleteivel. Egyébként nem rendszereztem, még csak nem is csoportosítottam őket.

— Az interjú számomra idegen műfaj. Sosem kedveltem túlságosan. Bulvár-jelenségnek tartottam, mert magas színvonalon még nemigen művelték. Provokáltak, intimpistáskodtak, de nem férköztek közel az író belsejéhez, valódi magához. Úgy döntöttem azonban, mégis ráállok erre a beszélgetésre. Olvastam azokat, amiket eddig csinált. Jó munkák. Maga tulajdonképpen — nem tudom, mondták-e már, tudatosan csinálja-e — megújította ezt a haldokló műfajt. A legnehezebb műfajt, ahol a szerzőnek nemcsak önmagára, hanem a beszélgető társra is figyelnie

kell, sőt alkalmazkodnia kell hozzá. Magánál nemcsak kérdezz-felelek van, hanem valami az esszéből, a portréból, a drámából, helyenként még a novellából is. Érződik a drámai véna. Miért nem ír drámát? Meg aztán gyűlölöm elismételni azt, amit már megírtam, ami a műveimben fellelhető. Én mindent beletettem az írásaimba.

— Hogy mindent érvényesnek tartok-e, amit életemben leírtam? Igen. Semmit nem vonok vissza. Mindazért, amit leírtam, megküzdöttem, mindabban hittem, életem értelme volt. Lassan építkeztem. A földszintre ráhúztam az első, a második, majd a többi emeletet. Nem tudok ma sem kihagyni egyetlen szintet sem, hiszen akkor az épület összedülne. Vállalom a tévedéseimet, bár nem érzem őket főbenjáró vétkeknek, inkább az emberi elme fokozatos tágulásával kapcsolatos tájékozatlanságok következményeinek.

— A legkockázatosabb dolog kérdezni. Okosan kérdezni. Persze a legveszélyesebb is. Ne feledje, hogy a válaszokat előbb-utóbb megbocsátják az embernek, de a kérdéseit soha. Mert válaszolni kötelező, viszont kérdezni — azaz már-már kételkedni is, utána nézni is az igazságnak, a miérteknek, szabad vállalkozás, önkéntes kaland. Mindig csodáltam a kérdező embert, aki nem titkolta, hogy gondolkodni sem rest, hogy önálló következtetésekre készül, de ehhez szüksége van még kiegészítő és kihangsúlyozható adatokra. Ezeket szerzi meg kérdéseivel. Csak a mélyen elkötelezett emberek mernek kérdéseket feltenni, akiknek fontos a közösség ügye-gondja.

— Az igazi szent a mindennapi élet embere. Aki megadja magát a jelennek. Azaz nincs benne sem törekvés, sem ragaszkodás; egyik teendője nem fontosabb, mint a másik; ha emberbaj kerül elé, azt nem kell egy más bajért otthagynia, s minthogy magának semmit sem akar, mindenre egyformán rászentelheti magát.

— Gyermekkoromból nincsenek valóságos élményeim. A szüleim vallástalanok voltak. Anyámtól (s ez elég különös egy polgárcsaládból kikerült lánynál) semmi olyat sem hallottam, ami arra vallott, hogy csak tűnődött is a vallás dolgain; apám fölvilágosításain is áttetszett, hogy a kereszténységet meghaladott, anakronisztikus dolognak tartja; mint szibériai fogolynak a nemzetiségi kérdés rendezésén kívül a vallás fölszámolása tetszett Lenin

tanaiban a legjobban. Ady figyelmeztetett rá, hogy az Istenhez való viszony az egyházon kívül egy nagy embernek is lehet fontos dolga. Versben én is megpróbáltam valami Istent csinálni magamnak, meglehetősen panteista Istent, de természettudományos iskolám, a körülöttem zajló keresztény kurzus megerősített minden ugrásszerű „elhívés” elleni borsódzásomban. De a vallási igény erejét semmi sem bizonyítja inkább, minthogy e súlyos gondolkozási nyűgök ellenére mindig akadnak elsődrendű szellemek, akik őseik vallásos életébe valahogy mégis átvetik vagy átdolgozzák magukat. A vallás kérdése komoly alakban először az *Emberi színjáték* írása közben támadt föl bennem. Ez a regény eredetileg ironikus műnek készült: egy mai szent fejlődését akarom követni benne, de úgy, hogy a „szentség” bizonyos emberi fogyatkozásoknak, életképtelenségnek, a családban lappangó örültségnek legyen a párlata vagy ahogy akkor mondták, szublimálása. A regény azonban szándéka ellen fordult. Hősömbé bezárva föl kellett fedeznem a kérdés másik oldalát, hogy nemcsak a szentség bontakozhat ki kóros lelki talajon, hanem hogy a gátlások, a „képtelenség” is lehet egy magasabbra törő lelkiélet jele — védőburka színté. Annak, hogy volt egyetemi kollégám, a vidéki kurzuslő, modellemmé, majd engem is legyőző hősömmé válhatott, megvolt az oka persze énbennem is, hisz az ironia nem a vallás, a szentség ellen irányult, az túl olcsó lett volna — hanem a magamban is fölismert, az egészség nevében letorkolt hajlam ellen. A mérleg azonban fordítva ütött ki; képtelen feleltem a paradicsommá lett szőlő-hegyen át az üdvözülésbe ragadta, versenytársából, az életbe beléptört kollégájából, belőlem szóval, köztétre megérett Júdása lett.

— Vannak vallásos ösztöneink. Ezek az ösztönök gondolva, foglalkoztatva éppúgy megnövesztik, szárnyat adnak az embernek, mint mondjuk a jól ápolt, foglalkoztatott szerelmi ösztön, míg magukra hagyva, álutakra szorítva, tönkreteszik az életet. A vallások szerepe az volt, hogy ápolták, az élet forrásává tették ezeket az ösztönöket. Azt, amit az egyházak tanítanak, nem hiszem — szoktam mondani —, de élnem, meg vagyok győződve, úgy kell, mintha mindaz igaz volna. A vallásos ösztön éppolyan jogos része az életnek, mint az evés vagy nemzés ösztöne; az

általuk diktált erkölcs is igazolódik, ha életünket ehhez az ösztönhöz igazítjuk, ha viszont csak hirdetjük — ahogyan évszázadok folyamán annyiszor tapasztalhattuk az egyházak részéről — és létünkkel nem példázunk, a legdurvább materializmust szolgáljuk és bizonyítjuk: azt a tételt ugyanis, hogy csak leplezzük vele saját önzésünket, cezaromániánkat, lelkünk betegségeit, s legkevesbé sem tudunk lemondani az anyagban lelt élvezetekről. A hívő embernek számolni kell azzal, hogy ha nem képes emberi módon tiszta lenni, nyitott lenni, példa lenni valamiképp, akkor a hite semmit sem ér, pusztá képmutatás, valójában rejtőző istentagadás.

— Én világeletemben vallásos alaptermészetű embernek tudtam magam, akinek meg kell vívnia saját üdvösség-harcát. Amit az ember üdvösség-ösztönének nevezünk, rokona annak, amit mint érvényesülési ösztönt írnak le s méltattak kortánilag is a pszichológusok. Nemcsak rokonok, de tán azonosak is; én úgy mondanám, hogy az érvényesülési ösztön egy elhamarkodott, tájékozatlan, kellő filozófiai vezetés nélkül a másodrendűn kapó, az ember társadalmi beilleszkedésére irányuló üdvösség-ösztön, amely épp azért visz bajba, sokszor kóros állapotokba, mert vagy túl sokat ránt magával az ember vallásos ösztönéből s kóros becsvágyat ébreszt, vagy meghasonlik vele: az ember közérzetével ébred rá, hogy milyen haszontalan, amiért küzd. „Kripto-vallásos” embereket, úgy hiszem, épp az érvényesülési ösztön mélyén jelentkező s látszólag ellene működő erők ocsúdtatnak rá a bennük lappangó vallásos igényre. A vallásnak nagy ereje, hogy az életet megszenteltté teszi.

— Egyáltalán nem érzem, hogy öntudatlan istenfélelmem nélkül olyan nagyszerű ember lehettem volna ... Épp azt gondolom, hogy ami lettem, mégiscsak ennek a testembe ékelt ösztökének köszönhetem, mely újra és újra önmagam szintje fölé lökött. Képességeim szerint igen közepes ember voltam; testem, ha szívós is, nagy leromlásokra hajló, lelkem teli van az életet gátló aggállal, borsódzással. Különös, rögtön megnyilvánuló tehetség, mint a matematikai, zenei, költői géniuszoké, nem volt bennem. Az elemzés készsége nem párosult a tudóstevő kitarással, alapossággal. Ha mégis nyomot írtam az emberek szívébe,

azért volt, mert ez a bennem élő s nem-hitt Isten hajtott; ez parancsolta, hogy a sérülésekkel nem törődve, mint futballkapus gyermekkoromban a labdára, a szellem veszélyes forgatagaiba belevessem magam. Ez hajtott, hogy nehézféjú nemzetem helyett szellem és világ dolgaiban tájékozódni próbáljak, jobbait érdekei irányába kényszerítsem; ez teremtett valami gyengeséggel alig összeférő hősi levegőt körülöttem, ez parancsolta, hogy kapcsolataimat halálosan komolyan vegyem, keserű mérgeket kiszívjam: ez halmozta fel bennem azt a fájó tapasztalatot, amely életembe egy-egy fenséges percet, művembe egy-egy képességeimet felülmúló oldalt iktatott.

— Hogy pontosabban fogalmazzak: az én hitem transzcendens hit Isten nélkül, úgy hiszek a vallásban, hogy a végkövetkeztetéseit negligálom. Tulajdonképpen eleven hit ez, Istent úgy zárja ki, hogy minden tanítását visszafogadja. Olyan lélekkel veszek részt a világban, amelyik azt várja, hogy az Isten jelenléte nélkül megtermékenyítse.

— Nem véletlen jelenség, hogy nálunk az író mindig közéleti ember is. Itt nagyon ritkán születtek jó politikusok, demagógok annál többen. De akik a nép szavára érzékenyen reagáltak volna, alig. Most valahogymás a helyzet. Fent jobban tudják, mit akar a nép, mint lejjebb vagy lent. Az a furcsa, hogy amit fent akarnak, azt lejjebb már akadályozzák kis és nagy bürokráciák. Erre szokták mondani, hogy „a végrehajtásnál vannak a problémák”. Én azt mondom, a butaságnál, a műveletlenségnél, az emberi szűklátókörűségénél kereshető az igazi ok. Mert hogyan védje meg az igazát az ember olyanokkal szemben, akik nem értik a problémáit, az emberi ügyet ideológiaként kezelik, rosszul értelmezett politikából kiváltságokat tenyésztenek ki és kallódni hagyják az értelmes főket esetleg csak azért, mert valamiben másként hisznek, más fogékonysággal. Rólam még az 1964-es kiadású Filozófiai Kislexikon is azt írta, hogy „a magyar múlt nagyjait a ‚híg magyarság’ és ‚mélymagyarság’ impresszionisztikus kategóriái szerint szembeállítva tárgyalta, sajátos nacionalizmust hirdetve, amely a faj fogalmát erkölcsi értelemben fogta fel. Társadalmi programjában (melynek eszköze volt az 1932—1936 között az általa írt *Tanú* című lap) élesen tá-

madta a sovíniszta kalandorpolitikát, a kapitalizmussal és a szocializmussal szemben azonban romantikus-utópisztikus harmadik utat hirdetett, mely szerint a minőségi munkát végző kistermelők társadalmát kell megteremteni, s ez vezet el az osztály nélküli társadalomba. 1935 után kiábrándult illúzióiból. A népi írók mozgalmának polarizációjakor mind a jobb-, mind a balszárnytól távol tartotta magát, s bár maga szembehelyezkedett a fasizmussal, az antifasiszta erők összefogását gátló álláspontot foglalt el. A felszabadulás után visszavonult a közélettől. Az 1949—1954 közötti hibás irodalompolitika hallgatásra ítélte, azóta fokozatosan ismét elfoglalta helyét az irodalmi életben.” Nekem ez valahogy a kívülálló okoskodásának tűnt, annak a sarkítása, aki az írókat magát nem ismeri, aki az író belső küzdelmeit, gondolkodását, cselekedeteinek rugóit tulajdonképpen nem veszi észre.

— Nagyon meglepett a német olvasóközönség érzékenysége, amellyel írásaimat fogadta. Külföldön megjelent műveimnek legkedvezőbb visszhangja Nyugat-Németországban volt, ott is adták ki a legtöbbet. 1960 és 70 között négy regényem, történelmi drámáimnak egy kötete, valamint az 1940-ben írt *A minőség forradalma* című tanulmánygyűjteményem jelent meg. Furcsa mód más idegen nyelven nem találkoztam ilyen fokú megértéssel és méltánnyalással.

— A vallásban a vallásos élmény a fontos, az élményt körülölelő nomenklatúra csak másodlagos. Ennek ellenére is jobban szeretem azt a vallásosságot, amely teológus is, mint amely nem az. A teológia az agy küzdelme az Istennel. A gondolat bele akar tekinteni abba, amit az érzés érzett, s ez neki, a számontartónak, nemcsak joga, de kötelessége. Az elgondolhatatlanon vergődő gondolkodás, ha nem is teljesebb kegyelem, de teljesebb emberség jele, mint az Isten-folyamban lecsüngő ágként ázó, gondtalan hit. Az agyat megkerülő áhítat lehet kedvesebb Istennek; az agy akadályain fölpréselt kedvesebb nekem. Ez az Isten nincs messze, mint a nap és nem fénylik. Bennünk van a legmélyebb sötétben: minden gondolatnak alján. Az Isten az Én: amennyiben szétválaszthatatlan az Éntől; de nem az Én, ha énen valami egyszeri önkényt értünk. Az ember annyira üdvözülni, amennyire részt vesz Isten munkájában.

— Az ember vallásossága kétféleképp jelentkezhetik: mint a táblák szolgálata, vagy mint az ember szabad küzdelme Istenért. Van egy társadalmi vallásosság s egy társadalmon túli. Van imádság a templomban, s van imádság az életünk mélyén. Ez a polgári és ez a szabad vallásosság ott felel a zsidóság ezredéibeiben. Egyiknek szimbóluma az örök papság, a másiké az örök Jézus. Tudjuk, hogy ez az ellentét nem Palesztinához kötött. Visszatér, mint az emberiség örök ellentmondása; a keresztény világban egyház és evangélium a neve. Az egyház mindig a társadalom védekezése volt a vallásos érzés robbantó, anarchista eleme ellen. Az evangélium pedig a láva tiltakozása a kihűlt bazalt ellen. Az ún. keresztény társadalom a maga organizmusába akarja törni, kezesíteni a vallásos érzést, de az örök evangélium újra és újra fölemeli fejét: egyetlen felelősség van, amelyvel Istennek tartozom.

— Mára a só megfzetlenülült; a kereszténység jobbra szokássá vált. A képmutatás egymást és Istent becsapni akaró mutatványai mögött elkallódott a vitális erő, a vallásos élet az emberönzés és az erkölcsi formulák olcsó kiegyezése lett. Isten és ember győzelmes kapcsolata megszakadt, a jócselekedet nem túlcsondult kehely, de egymás arcába fröccsentett szenteltvíz. A református egyház semmivel sem különb a kereszténység többi felekezetenél, a baj egyetemes, a kereszténység egésze dermedt meg, mert képtelen az intézmény szervezete mögül kilépni és testestől-lelkestől az élettel együtt élni. Mihelyt az ember magáévá vívta önmagát: megtalálta élethelyét és életörömét, kötelekei fölszabadító kötelékké válnak, tettei a telt lélek kicsorduló fölöslegei. Az ilyen ember voltaképp a szertartások egyháza alól is kinőtt. A vallásosság két alapelemére redukálódik benne: felelős fölfelé és nagylelkű a világ felé; ez az a kétirányú, egyetlen eleven erő, amelyet sem a tételek előtti szolgagörnyedés, sem a jócselekedetek l'art pour l'art halmozása meg nem foghat. Ez az az üdvösségsíra, amelyben, mint makk a földgyben, potenciálisan az egész keresztény élet benne van.

— A vallásosság nem az egyházak monopóliuma. Vallásos élete minden embernek van, legfölsőbb csenevész. A magára hagyott vallásos érzés azonban elfajul: így fajult el s szikkadt ki

az újkorban az egyház tehetetlensége folytán a keresztény vallásosság s vele a keresztény kultúra. A divinum kiesett az életből s maradt a pusztá humánium.

— Valójában kevés nagyobb szabású demokrata forradalmat ismer a történelem, mint a VII. Gergelyé. Ő maga egy savonai ács fia volt, s az egyház, melyet szolgált, a születés merev nemességével szemben a szellem köz-társasága. Aki az egyházi szolgákat a királyok fölé akarta emelni, más név alatt, de a közleket akarta az egyéni hatalmaskodás szorításából kiszabadítani. A szentségvásárlás: a simonia azt jelentette, hogy mohó urak, beiktatási joguknál fogva, harácsolóknak adják el a tömeg üdvösségét. Vagyonukat pénzéért nemeselek egy-egy különösen simoniákus országba vándoroltak, s ott egyházakat vettek pazarló királyoktól. Mászor világi szívességeknek volt jutalma egy-egy jól fejhető püspökség. Gergely ezt a kereszténységben mindig divó visszaélést duhaj urak és gyáva egyházilók lélekkereskedelmének tartotta. Törekvései burkolt demokraciájára jellemző, hogy viszonya IV. Henrikkel egy népi pietista mozgalom miatt mérgesedett el. Milanóban a simoniákus, világias püspökökkel szemben szerzetesek izgatására egy népi párt lépett föl: a Rongyosok, ha a Patariát magyarrá akarjuk fordítani. Az elkergetett püspökök Henrik német királytól kértek segítséget, a pápa a Rongyosok pártjára állt. Ha „klerikális” volt, komolyan vette a klérus hitvátságát.

— Ha a kereszténység mint hitközösség is fenn kíván maradni, az igazi, önmagához hű utat járja: kollektív és kozmikus egyszerre.

— Szellem embere az, akiben ott fezzeng a szellemiség örök ösztöne: a jelenségeket együtt, egyben látni. A szellem: rendező nyugtalanság. A szellem nem tud belétörödni az elszórt tények halmazába, ő az összefüggéseket keresi. Nem elég a világ, világkép kell. Faltól falig szakadatlan veti a szálakat, ő az a pók, ki minden jelenséget a megértés hálójába fonna.

A szellem emberét épp az jellemzi, hogy nem olthatja el magában a teljesség szomját, s nem nyomhatja el az egész iránti felelősség érzését. Szívesen foglalozzik a részletekkel, de az egész felől száll feljünk s egy még nagyobb egész felé tör rajtuk át utat. Ahonnan kiindul s ahova visszatér: a

teljes kép, melyben a világgal szemben áll. Ezeket áldoz egy speciális feladatra, de maga nem lehet specialista. Lehet különös képzettsége, de a képzettségénél fontosabb „általános műveltsége”, ahol az általános nem sokfélé, hanem összefüggőt jelent s a műveltség nem hátunkra vett terhet, hanem aktív erőfeszítést.

— Épp ezért a szellem emberét mindig nehéz elviselni, mert nem taktikában, kis lépésekben, nyers prakticumusban gondolkodik, hanem a jövőben, távlatokban, világ-diplomáciában. Nemzete sorsát az emberek sorsán méri le: anyagi javaik, szabadságuk és demokráciájuk kultúrája alapján. A szellem embere optimista: bízik is még az emberben, hogy teljesíteni fogja régtől vállalt küldetését — az ember képét végre emberire formálni, a világot végre emberlelkűvé

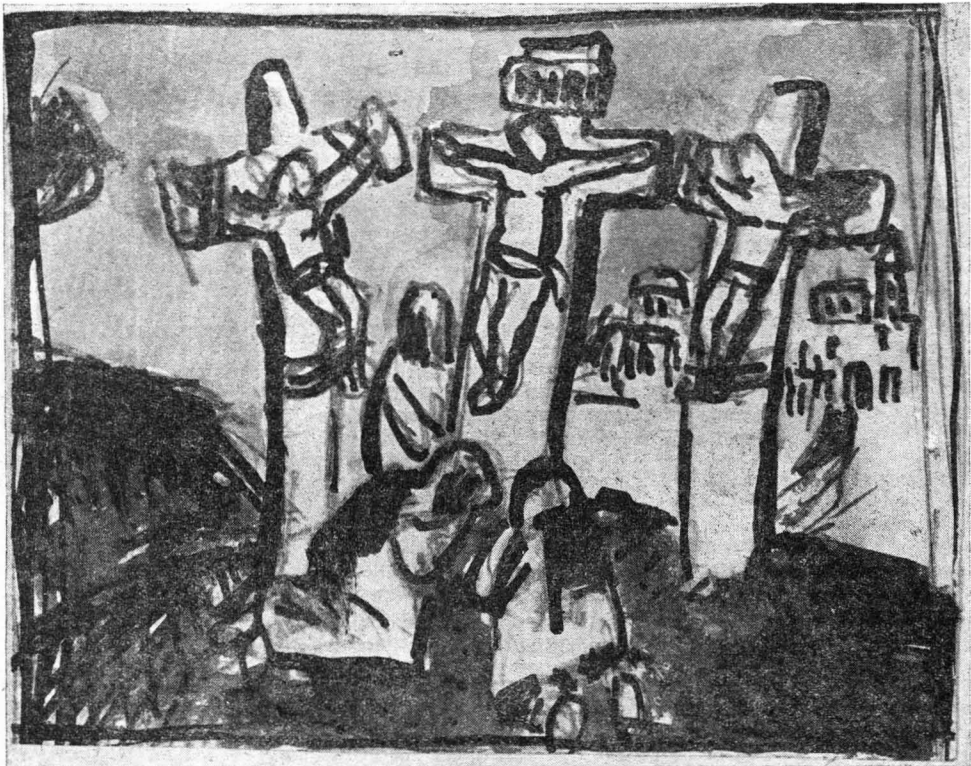
tenni és az embertől való félelem minden fajtájától, akár rendőri, akár köznap, akár nemzetközi, akár külső vagy belső eredetű: örökre megszabadulni!

ÉS AZTÁN...

Németh László elment. Táskájába tette legszemélyesebb dolgait s elindult velük a szőlősor mentén, most már visszavonhatatlanul utoljára. Volt ideje elbúcsúzni mindenkitől, lassan tört rá a dermesztő rontás. Először a kezét, utána az idegeit, majd a szemét benitotta meg, de a szellemét mindvégig épen és tisztán hagyta.

Itt maradt utána „egy darab ránk bízott, szegény emberiség”.

HEGYI BÉLA

Forgó Gyula: Kálvária